

Melhardt Gergő

A helyettesítés traumája az önéletírásban

(Térey János: Boldogh-ház, Kéttmalom utca. Egy cívis vallomása)

„Mégis minden félbemarad. Egész életem küzdelem azért, hogy ne maradjon félbe minden. Amit nem írok le, az elvész. Mindig úgy érzem, hogy valamit tennem kell, állandó elégedetlenség és kielégítetlenség kínoz, s tetézi mindezt az az érzés, hogy nem kapom meg az élettől azt, amit esetleg meg tudnék kapni. Hatalmas vágy kínoz az elismerés iránt, s az a rögeszme mérgez, hogy mindenért meg kell küzdenem, ami másoknak eleve megadatik. S hogy mindez a gyermekkori szenvedésből és stresszből ered. *Majdnem* teljesen ez vagyok én.”¹

Térey János posztumusz megjelent önéletrajzi kötetének, a *Boldogh-ház, Kéttmalom utcának* ez a központi szakasza nem csupán azért jelentős, mert a majdnem ötszáz oldalas szövegben a pszichológiai ihletésű önértelmezést máshol mindig szemérmesen letiltó szerzői szólamból az olvasót meglepő váratlansággal tör ki a lélektani analízis. Hanem azért is kiemelt fontosságú ez a néhány mondat, mert – ahogy a szöveggörnyezetből kiderül – a vallomás szerzője általános lelki alkatát gyermekkori traumákra vezeti vissza, ez pedig szintén egyedülálló a memoárban.

A kötet legfontosabb témája az identitás: a szöveg Térey János névvel jelölt személyes és társadalmi/írói identitás(ok) kialakulását kívánja felfejteni. Ehhez sok különböző műfaj sémáit mozgósítja, és több kiemelt tárgyra tér vissza újra és újra, egyszerre történeti-referenciális és metaforikus értelmezésekkel. Ilyen központi téma például a föld – tágabban: a helyek – birtoklásának, történetének, valamint a név használatának a kérdése. Szemléletét alapjaiban határozzák meg továbbá az összehasonlításokra épülő gondolati szerkezetek (például múlt–jelen, apa–én, Debrecen–Budapest stb.), valamint jórészt rejtve marad, mégis központi helyet foglal el egy kisgyermekkori trauma feldolgozásának igénye is. Dolgozatom a továbbiakban a *Boldogh-ház, Kéttmalom utca* ezen eljárásait igyekszik közelebbről megvizsgálni.²

Identitásformák a címlapon

A borítón olvasható cím kicsiben felmutatja mindazokat a problémákat és eljárásokat, amelyek a szövegfolyam egészét szervezik. A szerző neve alatt címként előbb egy ház neve, majd az azt magába foglaló utca neve olvasható. Ebben az egykori lakóiról

1 TÉREY János, *Boldogh-ház, Kéttmalom utca. Egy cívis vallomása*, Budapest, Jelenkor, 2020, 382–383. (Kiemelés az eredetiben.) A zárójelbe írt oldalszámok a továbbiakban erre a kiadásra vonatkoznak.

2 Jelen szöveg részben a kötetről írott elemző kritikámon alapszik: MELHARDT Gergő, „Majdnem teljesen ez vagyok én” (Térey János: Boldogh-ház, Kéttmalom utca. Egy cívis vallomása), *Műút* 2021/2, 85–90.

elnevezett debreceni házban nőtt fel a szerző. A házat lerombolták, később újjáépítették („méretarányos másolatban épült újjá, igazán nem panaszkodhatom”, 192), majd 2020-ban falára Térey-emléktáblát helyeztek el. Az utcanév Térey költői életművének számos helyéről ismerős lehet: van például *Kétmalom utca 17.* című ciklus és azonos című vers a *Sonja útja a Saxonia mozitól a Pirnai térig* (2003) című gyűjteményes verskötetben, de más költeményekben is találkozunk vele,³ ahogy novelláskötetének második, átdolgozott kiadásában is. (Az utcanév írásmódja a korábbi évekbeli művekben még gyakran „Két malom utca”, később, a 2000-es évek közepén állandósult az egybeírt változat.) A helymeghatározás tehát a kisebbtől a nagyobb felé halad. A kötet alcíme (*Egy civis vallomása*) pedig még tovább tágul, és nem is csak a térben: hiszen lokális társadalmi kategóriára utal, és csak azon keresztül a nagyobb területi egységre, a városra.

A birtokos szerkezetbe helyezett alcímbeli „vallomás” a magyar önéletrajz-irodalomból Márait idézi (*Egy polgár vallomása*), de Kassák önéletírásának címe is kihallható belőle (*Egy ember élete*). Közös a három megjelölésben, hogy a szerzői alanyiságot, a szerző nevét határozatlan névelő után a társadalmi osztályra vagy csoportra – Kassáknál az ezeken felül álló kategóriára, az emberi fajra – utaló köznévvvel helyettesítik. Ez a megoldás a cím feletti szerzői nevet a csoport abszolút reprezentatív képviselőjeként tünteti fel, még a névelő többjelentésessége ellenére is („egy civis a sok közül”). Nadas Péter Térey művére nagy hatást gyakorló memoárregényének alcíme viszont *Emléklapok egy elbeszélő életéből* – itt a társadalmi identitáskategória helyett az írói tevékenységet jelölő kifejezés kerül a középpontba.

Ez a címszerkezet ugyanakkor nem ellentmondásmentes. A vallomás ugyanis Szent Ágostontól kezdve nem más, mint olyan *egyéni* teleologikus életút-elbeszélés, amelyet egyedül a vége, az elbeszélte események hatására elért teljesebb állapot hív életre, és az tart össze. Ennek az elért végső vagy egyensúlyi állapotnak a megléte az írás elkezésének legelemibb feltétele, így – mint kezdet és vég – hitelesíti ez egyedül az egész szövegkonstrukciót. Másrészt olyan szubjektív elbeszélésmód (vagy műfaj) a vallomás, amely a lelki, lélektani alakulásnak, valami jobbnak, magasabbrendűnek tartott állapot fokozatos elérésének a célulvően elbeszélte narratívája, amely szükségszerűen tartalmazza az önbevallás, korábban elrejtett, mert szégyenteljes dolgok feltárásának mozzanatát is. A vallomás latin neve (*confessio*) a katolikus gyónást is jelenti, valamint a bírósági tanúvallomást is – csupa olyan beszédaktust tehát, amelyekben az elmondottak a feltételezett maximális őszinteség miatt saját elemi súlyukkal képesek magukat hitelesíteni.

Az ellentmondás abban áll, hogy ezt a mélyen szubjektív, teológiai eredetű – és profán körülmények között is a vallási rituálékat megidéző eljárásoktól övezett – szövegtípust

3 A *Párizs környéki leoninusokban* például hexameterbe simul a házszám: Majd ama józan idényvég megszüli párizsi békéd; / Pár maradék dokument őrzi a régi himent: / KÉTMALOM UTCA 17. Mert Budapest biz' a legvég, / Bölcs Duna, esteli pír, tonna silány szuvenir.” Térey János, *Őszi hadjárat. Össze-gyűjtött és új versek 1985–2015*, Jelenkor, Budapest, 2016, 472.

Térey (és előtte Márai) a közösségi, társadalmi csoportos identitáskategóriákkal hozza látszólag konfliktusmentes összefüggésbe. Az „egy cívis” kifejezés éppenhogy nem mutatja az egyediségnek azt a fokát, amelyet bármely személynév (főleg egy írásaiban magáról is valló író neve). Ráadásul „egy cívis” nincs: valaki önmagában nem lehet cívis vagy polgár, csak az egymást mindig ugyanazon csoport tagjainak elfogadó más polgárok körében érvényes ez a megnevezés.

Térey vallomása az egyéni és a társadalmi identitások közötti viszony problematikuságát is kutatja. „Egy cívis vallomásai” – ez nem azt jelenti, hogy az illető születésétől kezdve a könyv megírásáig cívis lett volna, hanem azt, hogy íráskor a cívis fogalmához képest határozza meg saját identitását. A személyes traumák, a családtörténet például az egyéni identitáshoz tartoznak, amely az írói identitásnak (amely a polgárság mintázatához hasonlóan közösségi, társadalmi konstrukció!) részben alapja, de attól – a szövegben és a nyilvános közéletben – el is különül. A bevezetőben idézett szakasz mutat rá legélesebben e két identitásforma közös lélektani gyökerére.

Referencialitás és fikcionalitás

Az önéletírás műfajának alapproblémája, hogy szerzője és tárgya látszólag megegyezik. Helyesebbnek tűnik azonban – narratológiai és lélektani kiindulópontból is – inkább két szubjektumról beszélni. Ez a két, ugyanazzal a névvel jelölt szubjektum pedig folyamatosan tükröt tart egymásnak, ebben a tükörijátékban születik meg az önéletrajz.⁴ Ezek a szövegek a két szubjektum egységesítésére törekszenek; ezt nevezhetjük az identitás keresésének, felkutatásának, megalkotásának is. (Ennek része a bűnök bevallása, a múlt feltárása.) Ez nyelvi aktusok (kimondás, vallomás, írás) által látszik lehetségesnek – és bizonyul végül minden esetben kudarcnak, a nyelv, a szövegalkotás korlátai miatt. E miatt a tükörijáték miatt a referenciális–fikciós elkülönítése nem tartható fenn az önéletrajzok értelmezésében.⁵ Valaki saját magának arccal történő felruházása mindig együtt jár az arctalanítással, az arctól való megfosztással – másképp mondva, az identitás, amelynek végső stabilizálásra törekszik az önéletírás, sosem rögzíthető. Azért nem, mert az „író én” és a „megírt én” közti tükörijáték sosem tud véget érni. („Mégis minden félbemarad.”)

Ehhez hasonló kettősséggel szembesít a Térey-mű összehasonlítás-alapú történelem-szemlélete. A múltbeli dolgok (dokumentumok, tárgyak, emlékek vagy vélekedések), nem magukban léteznek. Mindig összehasonlítódnak a jelennel, a későbbivel, más emlékekkel. Egy rokon mozdulatai, valamelyik távoli ős üzleti döntése, az apa skizofréniája,

4 Paul DE MAN, „Az önéletrajz mint arcrongálás”, ford. FOGARASI György, *Pompeji*, 1997/2–3., 93–107, 95–96., BÓKAY Antal, *Önéletrajz és szelf-fogalom dekonstrukció és pszichoanalízis határán = Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*, szerk. MEKIS D. János és Z. VARGA Zoltán, L' Harmattan – Pécsi Tudományegyetem, Budapest, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, 2008, 33–65.

5 DE MAN, *i. m.*, 96.

az anya betegsége, a régi ház szobabeosztása, a megszűnt villamosvonalak – bármennyire is főtémái ezek egy-egy fejezetnek vagy gondolatmenetnek, sosem kerülhetnek fókuszba, hanem mindig az összehasonlítás egyik oldalát adják. A másik oldalát az elbeszélő foglalja el, aki vallomásainak egyik történetzárává avatja a régi helyszínek ismételt felkeresését, a régi dolgok állandó, a megírás jelenében kialakuló értékelését. Néhány példa: „[M]ég veszünk egy *Lúdas Matyit* – a kor vicclapja mai szemmel szinte már irodalmi igényességűnek tűnik” (231); „A Bika [szálloda] kártyaszobája és bálterme után az önkiszolgálók mocsara következett. Így már értem a nivóbeli esést, de nem tudom, apámat értem-e utólag, vagy saját magamat” (270); „Álltunk az állomás peronján, ugyanúgy ropogott a lábunk alatt a gyöngykavics, mint ahogy ma is ropog.” (294) Ez az összehasonlítási módszer is mindig az identitás tétjét hordja magában: a külső dolgokról alkotott ítélettel saját magához szeretne közel kerülni, saját lelki alkatát szeretné megismerni a vallomástevő tudat. Vagyis az „író én” és a „megírt én” két szubjektumát hasonlítja minduntalan össze, a köztük lévő különbségek kiegyenlítésére és megértésére törekedve.

A két szubjektum végtelen tükörjátékának dilemmáját poétikailag Térey szövege két eljárással kívánja meghaladni.

Egyrészt a sokműfajúsággal. A *Boldogh-ház, Kétmalom utca* az életút- és vallomásnarratívában helytörténeti, filológiai, néprajzi, urbanisztikai műfaji sémákat használ, de számos pontján megidézi például a családregény, a nevelődési regény, a detektívtörténetek hagyományait, szókészletét, kliséit is. Ráadásul saját korábbi verseiből, novelláiból is bőséggel idéz, gyakran átdolgozva a már ismert szövegeket.⁶ A szerzői kutatások jeleként a lábjegyzetekben és a szöveg más utalásaiban szakmunkák feldolgozásának nyomai láthatók. Ezek adatainak összevetése a családi dokumentumokkal (iratokkal, fényképekkel), tárgyi emlékekkel és a család hagyományozódó emlékezetével például a detektívregények műfaji sémáit mozgósítja, sőt a szöveg gyakran a nyomozás folyamatát is közli. Például amikor ősei egykori földbirtokát próbálja a mai térképen elhelyezni, hogy kiderüljön, felmenői voltak-e azok, akiknek földművelő alkalmazottai botrányosan lesújtó körülmények között sanyarogtak. Itt a szöveg lexikailag is felidézi a detektívtörténeteket.

Szép kis ügy. De még mindig nem tudni, hogy miért vannak itt. [...] És igen! Számomra így derült ki, hogy amikor apám földet vásárolt, akkor valójában visszacsatolt. [...] Hacsak nem azért történt az egész, mert... Végre nyomon vagyunk, de milyen nyomon! Két hét sötétben tapogatózás után András elküldi a *Nyírvidék* egy évvel későbbi számát, benne ezzel a hírrel: *Különös családi bűnper a debreceni törvényszéken*. [...] Az első nyomok olyan csábítóak. Nyomozni mégsem mindig jó, főleg, ha kutakodásunk nem kecsegtet biztos végeredménnyel. (*Ganz és Társa*

6 Ennek egyik példáját értelmeztem: Melhardt Gergő, „Újraírt pályakezdés prózában. Térey János novelláskötete 1997-ben, 2012-ben és azután”, *Alföld*, 2022/5, 71-84.

c. fejezet, 187–189, 196 – kiemelések az eredetiben. Hasonló példák a „*Tusculanum gyanánt*” című fejezetben.)

A családregegyek sémáit hasonló módon idézi meg a vallomás néhány hangsúlyos helye. Ilyenkor mintha a retorikával együtt e régi műfaj hagyományos teleologikus szemléletét is újraaktiválhatónak vélné a szöveg. Például: „Apám nem a fölemelkedés, hanem a végleges alámerülés jelképe volt és marad számomra.” (15) „Az ükanyám, Bozsó Sára elleni per és a házaspárt sújtó, 1881-es csödesemény egyértelműen lecsúszást, hanyatlást jelent a XIX. századi virágzást követően; mégis ezután [...] vonult tovább az apai ág [...] egy újonnan épített, széles homlokú, nagyvonalú és kényelmes Ajtó utcai portára, a 16. szám alá. Tehát ismét fölfele!” (172) „Sok zuhanást megélt családom [...]”. (292) Sőt, egy ironikus félmondatban: „azért a Kéttmalom utca 17. nem egy Buddenbrook-ház”. (444) Harmadik fontos műfaji sémaként a vallomástevő írónak a világ és önmaga olvasmányélményeken keresztüli megértésére tett kísérlete is kiemelendő. Nem csupán arról van szó, hogy rendkívül sok író, költőt, irodalmi, filmes és zenei alkotást említ, befogadásuk egykori élményét vagy saját művészetére tett hatását felidézve (bár ez a szövegvonulat volna a kötet nevelődésiregegy-olvasatának egyik alappillére). Hanem arról, hogy családja és saját történetét – minthogy ezek is szöveggé, e szöveg által megteremtve léteznek – más szövegek intertextuális hálójában véli megérthetőnek és megírhatóknak. Ennek egyik eszköze, amikor kommentár nélkül – olykor forrásmegjelölés nélkül is – idéz (például Mészölytől, Musiltól, Gombrowiczról, Kemény Zsigmondtól vagy épp Oravecz Imrétől); ilyenkor az idézett szövegrész a Térey-művet egészíti ki, annak meg nem írt passzusait helyettesíti. („A bolthajtásba néha cikkelyezett, színes üvegablakot illesztnek, mint a *Régimódi történetben*”, 32; „Ez a mi *Szajlánc, Ókontrink* és egyben *Ókútunk*: pereme. Széle, szomszédsága”, 190) Van, amikor az elbeszélte történetet más irodalmi művekkel szembesíti – az összehasonlítás-alapú észjárás jegyében. Az apja málnaföldjén végzett munkát például Háy János boggyógyümölcskertészével (220), egy gyerekkori emlékét pedig az egyetlen magyar nevelődési regénnyel veti össze: „Majdnem ugyanaz volt, és mégis más, mint Ottlik élménye, amelyet az *Iskola a határon*-ban rögzít” (49). Egy helyen apját is egy irodalmi alakon keresztül próbálja megmutatni: „Apám, mint Tar egyik hőse, »nem barátkozott senkivel, idegen volt köztük, messziről jött«, ennyi stimmel, néha persze kénytelen volt leülni velük [...]. Az már nem stimmel, hogy »többet bírt, mint akárki.«” (226) E leírás folytatása jellemző példája annak is, ahogyan egyik jellegzetes szövegtípusból szinte észrevétlenül megy át a másikba: az irodalmi allúzióval kiegészült családtörténeti számba itt közbevetésszerűen ékelődik egy fiatal felnőttkori epizód Térey és Tar Sándor találkozásáról, majd egy oldallal később, látszólag ennek folytatásaként, de a korábbiakhoz visszacsatlakozva, visszatér az elbeszélés a családtörténethez. Ez a félig-meddig asszociációalapú, vágásokkal operáló szövegalakítás a kötet első – egészében

kidolgozottabb – felének legjellemzőbb eljárása. Ám hiába idéz fel váltakozva többféle szövegműfajt, egyik sem válik egyeduralkodóvá, mindegyik csak egy-egy hosszabb-rövidebb szakaszban érvényes, mert mindegyik az identitást konstruáló vallomás (mint szuperműfaj) poétikájának és gondolati-lélektani céljainak rendelődik alá.

Másrészt bizonyos múltbeli – akár az ő születése előtti – események dramatizálásával, fikcionalizálásával. Ezeken a helyeken az önéletírás műfajától hagyományosan elvárt referenciális regiszter felfüggesztődik, hogy a határozottan fikcionálisnak adja át a helyét. Egy helyen meg is jegyzi az elbeszélő, hogy a pár sorral azelőtti dialógus idején még nem is élt – ironikus, hogy a szöveg számára fel sem merül, hogy ez az emlékezetből idézettnek beállított beszélgetést retorikailag vagy dokumentumerejében gyengítené. (278) Hiszen természetes, hogy a vallomástevő tanúságát jelentő kizárólagos autoritása birtokában megteremtheti ezeket a jeleneteket az irodalom terében. Mindegy, hogyan volt *igazából*; így volt, ahogy itt le van írva. Például egy utcai párbeszéd az 1802-es debreceni tűzvész után: „Jön egy atyafi szembe az ősapámmal, Mihállyal. / »Kend tudja-e, a Szappanos utca merre van?« / »Én ugyan nem. Ebbü’ osztán hogy hámoznám ki?« / »Megvannak?« / »Mink meg, Tóth uram.« / »Nekünk nem maradt semmink, instállom.«” (138–139) Vagy egy jelenet 1935-ből: „Kint hét ágra süt a nap, egy törvényszolga kinyitja az ablakot, járjon a levegő. Behallatszik az élénk madárfütty, csilingelnek a bíróság előtt a villamosok.” (187) A szöveg képes önmaga egyidejű javítására is, mint itt: „»Jó napot kívánok, tiszt úr [...]. Tessék mondani, hozzám tetszik beszélni?« / Nem, ezt biztosan nem kérdezhettem.” (202) A zsidókkal teli vagonot őrző csendőrnek és az elbeszélő nagymamájának a párbeszédét leíró jelenet folytatásában feltűnő, hogy míg a csendőr végig fonetikusán közölt nyelvjárásban beszél („Lehet szípen továbbmenni, ja? [...] Tessék odíbbállni”, 203), addig a Tóth-mama és a többi családtag a mai standard köznyelvet használja.

Mind a műfajkeverésben, mind a fikcionalizálásban meghatározó a *helyettesítésként* leírható eljárás: a detektívtörténet, a családregegy és a többi szövegtípus mind felfogható az identitásalkotás szubjektív énfeltárása helyett igénybe vett írásmódként, a referenciális helyett a fikcionális előnyben részesítéseként. A regényesítés az eseményeket az éntől eltávolító eszköze is a vallomástevő saját énjét fedi el. A helyettesítés adja tehát a vallo-másszöveg észjárásának alapszerkezetét.

Debrecen épületeinek jelentős hányada nem arról nevezetes, hogy létezik, hanem hogy valami másnak a helyén áll. Ugyanott, ahol sokkal inkább az elődjének kellene állnia valójában. Máshol minőségi cseréket bonyolítanak le, és ezeknek a cseréknek a láncolatát hívják fejlődésnek. Itt nem, vagy nem egyértelműen. (192)

Az identitásalkotás traumatikus hátterének is épp ez, a más helyett létezés az egyik fontos eleme.

A helyettesítés traumája

Három központi trauma azonosítható a Térey-vallomásban. Mindháromra áll az, amit a pszichológia meghatározása állít: „a trauma az »önmagammal való közösségbe« olyan idegenszerűséget juttat, amely megkérdőjelezi önazonosságom mibenlétét.”⁷ Az első az apával való viszony: egyrészt a bántalmazó szülő okozta lelki sérülések,⁸ másrészt az apa mentális betegségével összefüggő problémák. A második az anya halála, amely az életút meghatározó eseményévé vált, és időben a szülőváros elhagyásával,⁹ Budapestre költözéssel, a névváltással és a költői pálya megindításával (sőt, a régóta növesztett haj levágásával) esett időben egybe – pontosabban éppenhogy az anya halála tette lehetővé, a traumára adott válaszként, ezeket az utóbb pozitívnak ítélt folyamatokat.¹⁰ A harmadik – és a vallomás szempontjából legfontosabb – trauma a szerzőnek az ő születése előtt meghalt nővére halála.

A testvér halála nem átélt esemény, de a hozzá fűződő virtuális, de hihetetlenül szoros viszony – a sikerületlen majdnem-azonosság – és az állandó összehasonlítás a kezdetektől meghatározó élmény. Az az elvárásként értett helyzet, hogy János pótolja Anikót, tehát két gyerek helyett kell valamilyennek lennie, valahogy viselkednie, saját magán kívüli másik identitást is kell képviselnie (vagy a sajátja helyett csak a másikat): ez már a gyermeki tudat számára átélt helyzet, amelynek forrása a szülők traumaelbeszélése, a trauma nyomán viselkedésükbe íródott mintázatok.¹¹

Hányszor hallottam otthon, hogy ha ma is élne a nővéred, négyen volnánk, kisfiam. Milyen boldogok lennénk mi akkor. (Ezek szerint így nem vagyunk azok.) [...] Éreztem e kegyes hazugság öngyógyító voltát, tiszteletből és tapintatból nem is válaszoltam rá soha semmit. Tudtam, hogy ha a szüleim nem vesztik el Anikót, én sohasem születtem volna meg? (11)

A gyerekkori traumaélmény elbeszélése a szikár, éles – de a későbbi identitás problémáival vagy az írásfolyamattal itt össze nem kapcsolt – megfogalmazások után e ponton megszakad, és társadalomtörténeti elbeszélésbe ágyazott családtörténettel folytatódik, ahol újra működésbe lép az összehasonlítás: „Anyám az én egykori kék kiskadamban

7 PINTÉR Judit Nóra, *A nem múltó jelen trauma és nosztalgia*, L'Harmattan, Budapest, 2014, 31.

8 A kötet legösszetettebb, legkidolgozottabb első fejezetében, az *Apám karácsonyában* jelenik meg hangsúlyosan az otthoni bántalmazás, melynek leírásakor – a hosszú fejezetben egyedül itt – az énelbeszélés második személyűre vált: „Kisfiúként sohasem tudod, mitől lesz ideges az apád, mert lényegében bármitől. [...] a fésülködőasztalnál elkap, és jön a pofon” (14). A pofon központi motívumát pedig grammatikailag személyektől eltávolítva fejezi ki: „jön” – mintha az „apa pofoz” vagy „pofont kapok/kapsz” alakokat a trauma ereje nem engedné leírni.

9 A memoárt mint a Debrecentől való elszakadás emancipációs folyamatának dokumentumát elemzi az alábbi kritika: SZILÁGYI Márton, „Hol voltam, hol nem voltam...” *Kalligram* 2021/1, 86–91.

10 „Nincsen anyám. Nincsen többé anyukám. [...] Életet kaptam, használati utasítást hozzá nem [...] A régi világom nem bomlik, hanem egyszerűen beomlott.” (418–419, 423)

11 Vö. LÉNÁRD Kata, *Megélt és/vagy elmesélt. Korai trauma és emlékezés = Írott és olvasott identitás, i. m.*, 166–172, 168.

öblögette a ruhát [...] Mindenesetre az sem volt véletlen, hogy én már mosógépet vettem az első fizetésemből” (12).

„Anikóról készült ugyan fénykép, de élő tanúk híján utólag nem azonosítható, melyiken szerepel ő, és melyiken én”. (11) Az elbeszélő mély identitásválsága, az önazonosság stabilitása iránti vágya ebben a helyettesítés előidézte kétségben gyökerezik, a gyerekkori válságban, amely a nővér és a saját identitása, szokásai, sőt, a két test és képi reprezentációik határainak hiányában mutatkozik meg. Saját identitását a helyettesítés fel is számolja. „A felcserélhetőséged a kioltásod. / Mint olyan ember, aki minden árulkodó jel szerint valaki más helyett született és él, érzékenyen reagálok az ilyesmire.” (145) – olvasható az író én reflexiója a 19. századi családtörténet gyakori csecsemő- és gyermekhalálzásaira.¹²

A trauma mindig utólagos,¹³ és sajátos időszerkezettel rendelkezik, amennyiben „a szubjektum számára állandó jelen időre tesz szert ahelyett, hogy múlttá, feldolgozott tapasztalattá válna.”¹⁴ A *Boldogh-ház, Kétmalom utca* szövegében a megírt én gyerekkori tudata a szülők traumáját („mély és maradandó seb”) interiorizálja, így alakul ki saját traumatikus identitástörése a legkisebb gyermekkorban.

A sosem ismert nővér halála – az ahhoz köthető trauma – abszurd módon „alapító esemény” (335) az elbeszélő számára, hiszen nem lehet az életünk „eseménye” olyasmi, ami a születésünk előtt történt. Az „esemény” tehát egyrészt az interiorizált traumát jelenti. Másrészt a vallomás szerzőjének élete eszerint akkor kezdődött el, amikor a testvére meghalt: „Anikó tulajdonképpen nekem segített megszületni a halálával, így vált az ő halála az én életem eseményévé.” (30) Az utólag kialakított traumanarratíva szerint első magzati pillanatától az ő pótlékkaként él. Az imént idézett szakasznál, az *Apám karácsonya* fejezet végén tér vissza újra a helyettesítés traumájára, a korábbiaknál nyersebb, személyesebb kifejezési eszközökkel, és jelöletlenül ugyan, de egyértelműen a későbbi, az író énhez kapcsolható tudati tartalmakkal. „Gyötört a lelkifurdalás a pusztá létezőemért, pedig nem volt rá okom: nem tehettem sem az ő, sem pedig a szüleim sorsáról. [...] nem éreztem magamat helyettesnek, hiszen érezhettem, féltenek, sőt egykeként a széltől is óvtak [...] a szüleim.” (30) Majd mindenfajta átvezető szöveg nélkül egy Mészöly Miklós-idézet következik (a *Vadvizek* kötet *Berta nővér* c. novellájának elejéről) arról, hogy a gyermeki lélek éppolyan rétegzett és mély pszichológiai tartalmakkal van teli, mint a felnőtteké. Ez ismét arra ad példát, hogy a Térey-szöveg irodalmi idézetek, minták vagy utalások révén mond ki olyasmit, amit saját szemérmessége, traumatikus elfojtásai miatt maga megfogalmazni nem képes. Az idézet helyettesíti a trauma elbeszélés teljességét.

A helyettesítői szereptől való megszabadulás egyetlen módja a vallomás megírásával kialakított identitás szilárdsága lehetne; az erre irányuló vágy munkál a szöveg mélyén.

12 Vö. 158–159, 239, 300.

13 PINTÉR, *i. m.*, 39. skk.

14 PINTÉR, *i. m.*, 40.

Trauma és poétika

Az említett gondolati és poétikai jellemzőket az alábbiakban egy rövid példán szemléltetem. Az első, *Apám karácsonya* című fejezet első oldalát – tehát a vallomás legelejét – idézem (néhány rövid, szempontunkból most redundáns rész kihagyásával).

A szenteste előtti délutánon rendszerint kimentünk a szüleimmel a Köztemetőbe. [...] Szeretném azt hinni, hogy ropogós hóban léptünk ki a házból, de az igazi hóésés a nyolcvanas évek elején ugyanolyan ritkaság volt, mint manapság, [...]. Nemcsak apai nagyszüleim, bácsikáim és néném pihennek a Nagyerdőn, hanem a hatvanas évek vége óta a nővérem is, aki alig öt hónapos korában halt meg. Amikor egy őszi reggel anyám elvitte a bölcsődébe, a kislányuknak még semmi baja sem volt. Aztán ebédidőben egy falatot félrenyelt, és megfulladt. [...] A szüleim mély és maradandó sebet szereztek, olyan fájdalmat, amelynek íze minden későbbi örömüknek az aljára leülepedett. (7)

Az első mondat az évente visszatérő, a továbbiakban hosszabban elmesélt (a fejezet egészének keretét adó) eseményt írja le. A „Szeretném azt hinni...” kezdetű rész a szöveg megírásának jelenét, a vallomástevő író én nézőpontját közvetíti, valamint a gyermekkori élményhez képest jóval későbbi tudását (hogyan esett az 1980-as években) kapcsolja össze az emlékezés leírásával. Ez egyben a szövegnek a debreceni helyszín és a hely története iránti érdeklődésére is utal. Ez után tér rá tulajdonképpeni tárgyára, amiről az olvasónak addig sejtése sem lehetett: hogy miért – kihez – mentek ki a temetőbe; majd a következő mondat ennek magyarázataként a nővér halála történetét írja le. A referenciálisból (ami sosem tisztán referenciális, mert az emlékezés mechanizmusa szűri át a tényeket, és mert szépirodalmi műről van szó) vált fikcionálisba, amikor a saját születése előtti eseményt meséli el. A bekezdés utolsó mondata pedig összegzőként a szülők traumáját nevesíti. Az egész kötet poétikai összetettségét egy bekezdésben felmutatva jut el a néhány mondatnyi sűrű szöveg az általános, ismétlődő temetőlátogatástól az utólagos tudással beiktatott történeti tényeken és fikcionalizált családtörténeti elbeszéléseken át a szülők traumájáig mint konklúzióig. Saját traumáját ugyanakkor nem kapcsolja össze szüleiével; az Anikóval történt összehasonlítások és az amiatt érzett csalódás és identitásválság a szövegben sehol nem kötődik a szülők lelki sebeihez olyan módon, ahogyan korábban azt igyekeztem más szöveghelyekből kimutatni. A vallomást író én számára ezek feltehetően megélt, megértett, de leírhatatlan tartalmak. (Hozzáteszem, a fejezet címe is különös aszimmetriára utal, hiszen csak az apát emeli ki, anyját és saját magát pedig hozzá képest a háttérbe szorítja, noha, amint az idézet első mondata is utalt rá, hármukban mentek a temetőbe, és minden leírt történés hármukra vonatkozik.)

A helyettesítés traumája aztán tudattalanul a viselkedésbe íródik, és a helyettesítés elutasításaként jelenik meg.¹⁵ Egy példát emelnék ki. A gyermek János Csehszlovákiába készül nemzetközi úttörő-találkozóra.

Várt egy kirándulás, életem első repülőútja. [...]

„Most helyettünk is utazol”, tette a kezét a vállamra apám. A vastag keretű szemüvege alól, a szigorú tekintetével képes volt ilyeneket mondani. [...] Ez egy lélektani, sőt ontológiai abszurd. Helyettem is élsz, helyettem is utazol, helyettem is sikeres vagy. Nem. Én nem vagyok te. Nem tudlak a helyembe képzelni. Nem pótolhatom be helyetted.

[...] Én nem fogom tudni bepótolni az ő elmulasztott életét, az biztos. (338–339)

Két szempontból figyelemreméltó ez a szövegrész. Egyrészt azért, mert nincs a vallomásban még egy ilyen erős érzelmi felindulást mutató szakasz sem. Az erős dühöt az anaforikusan ismételt mondat eleji „nem”-ek és a rövid, határozott állításokat tevő mondatok mutatják, valamint az érzelmi reflexió relatív hosszúsága, ami a vallomás egyéb helyein egyáltalán nem jellemző. Másrészt azért, mert nem merül fel a probléma összekapcsolása a halott nővér helyettesítésének traumájával, noha a szóhasználat is mutat egyezéseket („Nem éreztem magamat helyettesnek” – „Helyettem is élsz [...] Nem pótolhatom be helyetted” stb.) A közvetlen szöveggörnyezetből kivéve az apával itt folytatott virtuális vita mondatai az Anikó helyettesítésére is utalhatnak.

A bevezetőben idézett szakasz az íráskényszert a „gyermekkori szenvedésből és stresszből” eredezteti. Annak részletezésével azonban adós marad, hogy pontosan milyen szenvedésre és stresszre kell gondolnia az olvasónak. A megelőző bekezdésekben (később, önmaga által diagnosztizált) gyermekkori figyelemzavaráról ír, ám a leírt tünetegyüttes összetettebb, traumatizált lelki alkatra, a gyermek- és kamaszkorból továbbörökített önértékelési problémákra is utalhat.

Én voltam az, aki nem tudott mit kezdeni magával. [...] Küzdöttem a figyelemzavarommal [...] Nem az volt a baj, hogy elfelejtettem dolgokat, elvesztettem holmikát, mert mindezt kihevertem vagy tudtam pótolni. Hanem a szégyen, akkor is, ha nem szidtak le érte. A félelem, hogy megbélyegeznek érte. [...] amikor pszichiáterek följegyzéseiben először olvastam az ADHD-ről, tudtam, hogy ez az. (381–382)

Minden okunk meglehet ugyanakkor azt is állítani, hogy ez a problémaegyüttes a helyettesítés traumájával is összekapcsolható. Az elvesztéstől való félelem, a rögzítés kényszere az autentikussághoz való ragaszkodásra utalnak. (Akárcsak a debreceni házak történetének feltárásakor a kötet más helyein.) A mindig elérni vágyott, de mindig csak megközelíteni engedett eredeti állapotnak, az idealizált autentikus létezőnek folyton csak

pótlékait engedi láttatni az élet.¹⁶ Ennek tragikus megélése és az ezen túllendülni vágyás eredményezi az íráskényszert. Így kapcsolódik össze a személyes szubjektum és az írói-társadalmi szerep, a privát és a nyilvános, közösségi identitás. Az írás mélyén trauma rejlik, amelyet az írás időlegesen láthatatlanná tehet, de meg nem szüntethet.

16 E felfogás a Térey-életműben a kálvinizmus predestinációtanával is mélyen összekapcsolódik. Ennek az összefüggésnek a valódi értelmezése még várat magára.